नानासाहेब गोरे यांच्या चिंतनशील आणि चिररुचिर शैलीचा नवा आविष्कार

—सोमनाथ कोमरपंत

नानासाहेब गोरे यानी १५ जून १९८७ रोजी वयाची ८० वर्षे पूर्ण केली. त्यांचे आजवरचे जीवन कृतिशील आहे. त्यांच्या व्यक्तिमत्वाला अनेक पैलू आहेत. ते समर्पणशील वृत्तीचे राजकीय नेते आहेत. संवेदनक्षम वयापासून त्यानी राजकारणात भाग घेतला. १९२७ साली 'यूथ लीग'च्या साम्राज्यवादविरोधी चळवळीत ते वयाच्या विसाव्या वर्षी सामील झाले. महाविद्यालयात एल.एल.बी.चा अभ्यास करीत असताना-१९३० मध्ये- कायदेभंगाच्या चळवळीत उडी घेतली. गोव्याच्या स्वातंत्र्यसंग्रामात त्यानी हिरीरीने भाग घेतला. तुरुंगाच्या गजाआड त्याना दीर्घकाळ रहावे लागले. झपाटलेल्या कालखंडात ध्येयवादी वृत्तीचे नानासाहेब गोरे राजकारणात पडले. प्रजासमाजवादी पक्षाच्या उभारणीत त्यांचा वाटा फार मोठा. आणीबाणीच्या काळात जनता पक्षाच्या अग्रणींपैकी ते एक होते. काही काळ ब्रिटनमध्ये त्यानी भारताचे राजदूत म्हणून काम पाहिले.

राजकारणाप्रमाणेच सामाजिक चिंतनाचा त्याना ध्यास आहे. त्यांचा पिंड बुद्धिवादी आणि पुरोगामी आहे. सामाजिक व आर्थिक विषमतेविषयी त्यांच्या मनात चीड आहे. याविषयीचे विचारमंथन त्यानी वाणी आणि लेखणी यांच्याद्वारे अत्यंत प्रभावीपणे केलेले आहे.त्यातूनच त्यांचे 'ऐरणीवरील प्रश्न' सारखे पुस्तक साकार झाले.

नानासाहेब गोरे यांचा मूळ पिंड साहित्यिकाचा. प्रसन्न शैली त्याना लाभलेली आहे. अवतीभोवतीच्या राजकारणाच्या धुळवडीत त्यानी आपल्या मनावर कोणत्याही प्रकारचा तवंग येऊ दिला नाही. रसिकता जोपासली. संस्कृत अभिजात साहित्य व पाश्चात्य साहित्य याचे त्यानी डोळसपणे परिशीलन केलेले आहे. अनेक कलांविषयी त्याना ममत्व वाटते. त्यांच्या ललित लेखनातून ते प्रतिबिंबित झालेले आहे. नखचित्रे काढण्याचा आणि फिडल वाजविण्याचा त्यांना छंद होता.

साहित्य हा नानासाहेब गोरे यांच्या जीवनातील विरंगुळा. 'च्यवन' हे छंदोबद्ध इंग्रजी नाटक त्यानी महाविद्यालयात शिकत असताना लिहिले. पुढे कालिदासाच्या 'मेघदूता'चा काव्यमय अनुवाद केला. जयप्रकाश नारायण यांचे 'समाजवादच का?' पंडित नेहरूंचे आत्मचरित्र, 'गांधी-व्यक्ती आणि विचार' इ. पुस्तकांचे त्यानी केलेले सुरस अनुवाद प्रसिद्ध आहेत. तुरुंगवासात लिहिलेले 'कारागृहाच्या भिंती', त्याचप्रमाणे 'सीतेचे पोहे', 'करवंदे', 'शंख आणि शिंपले' आणि 'डाली' इ. त्यांचे ललित लेखन त्यांच्या लेखनगुणांची साक्ष पटविणारे. त्यांची मुलगी शुभा हिला त्यानी वेळोवेळी लिहिलेली पत्रे त्यांच्या निसर्गप्रेमाची, बहुश्रुततेची व अभिरुचिसंपन्नतेचा प्रत्यय देणारी. 'साधना' साप्ताहिकाचे संपादक म्हणून त्यानी काही काळ काम पाहिले. तेव्हाचे व नंतरचे त्यांचे वैचारिक लेखन वाचकांना अंतर्मुख करणारे आहे. त्यांच्या साहित्याचा आस्वाद घेताना शैलीकार ना. ग. गोरे अशी त्यांची प्रतिमा आपल्या मनात निर्माण होते.

त्यांचा मन:कोष संपन्न आहे. तो रिता झालेला नाही. त्यांच्या कल्पनाशक्तीला नित्य नवे धुमारे फुटत आहेत. त्यानी नुकत्याच लिहिलेल्या पिट्सबर्ग डायरीत त्यांच्या परिणतप्रज्ञ मनाचा रमणीय आविष्कार पहावयास मिळतो.

प्रमिला संघवी यांनी नानासाहेबांच्या ८० व्या वाढदिवसाच्या निमित्ताने लेख लिहिला आहे (लोकसत्ता-१४ जून १९८७), या लेखासमवेत नानासाहेबांची 'मी एक अश्वत्थ' ही कविताही प्रसिद्ध झाली आहे. तीत त्यांचा जीवनविषयक दृष्टिकोन अत्यंत पारदर्शकतेने व्यक्त झालेला आहे. या चिंतनसूक्तात त्यांची आत्मपरता उत्कटतेने व्यक्त झाली आहे. ते सुरूवातीला म्हणतात-

मी एक अश्वत्थ जुनापुराणा
अजून ताठ कण्याते उभा
....
एक एक फांदी निबर होत जातेय
माझ्या शुष्क सालीवर भस्म चढलेय
बळून गेलेल्या कालकणांचे

संध्याछाया त्यांच्या मनाला भिववित आहेत... पण जीवनावरील प्रेम लोपलेले नाही.... हिरवे मन लोपलेले नाही.

....माझ्या पाराचे चिरे निखळलेत
आणि मी आतून थरथरतोय
शिशिर संपेल बघता बघता
वसंताचा सांगावा घेऊन येईल कोकिळा.

एका कृतार्थ मनाने तटस्थतेने स्वत:च्या मन:प्रवृत्तींचा घेतलेला हा शोध! संपूर्ण कविता भावनाकल्लोळात बुडवून टाकणारी!

नुकतीच 'साधना' साप्ताहिकात त्यांची पिट्सबर्गची डायरी प्रसिद्ध झाली आहे. (१६ जुलै ८७) ('लोकसत्ता'मध्ये त्यातील थोडा अंश उद्धृत केलेला आहे.)

भोवतालच्या वैशाखवणव्याने तनामनाची काहिली होत असताना थंडगार वाऱ्याची झुळुक यावी... पाण्याचे थेंब बरसावेत, ...मनाला तल्लखी यावी, असे हे प्रसन्न लेखन आहे. वेगळ्या आनंदविश्वात नेणारे. मुंबई ते न्यूयॉर्कचा प्रवास करीत असताना 'कृष्णदेवराय' या जंबो जेटच्या अंतर्भागाचे ते समरसून अवलोकन करतात. ती चित्रमालिका पाहून त्यांच्या मनात तरंग उमटतात :

"...कृष्णदेवरायच्या भिंतीवर जी चित्रे होती ती सर्व अजिंठ्यातील भित्तीचित्रावर आधारलेली होती. ज्या महान पण अनामिक कलामहर्षीने अजिंठ्यातील चित्रमालिकेची कलमकारी केलेली असेल त्याला कधी स्वप्नात तरी वाटले असेल काय, की तो गुंफांतून रेखांकित व रंगांकित करीत असलेली यक्षगंधर्वांची चित्रे दीड दोन हजार वर्षांनंतर खरोखरच आकाशातून उड्डाण करणाऱ्या आणि एका श्रेष्ठ नृपतीचे नाव धारण करणाऱ्या महायानाच्या भिंतीवर नकलली जाणार म्हणून?'

त्या शिल्पचित्रांचे नानासाहेब गोरे यानी जे चित्रमय वर्णन केले आहे ते मुळातून वाचण्यासारखे आहे. अरिशिनेम या शिल्पकाराच्या अंत:करणातील सृजनपूर्व भावनात्मक आंदोलनांचे नानासाहेब गोरे यानी ओघवत्या शैलीत वर्णन केले होते. त्याचे येथे स्मरण होते.

पिट्सबर्ग डायरीतील निसर्गचित्रण त्यानी समरसून केलेले आहे. अभिजात शब्दकळेने विनटलेले ते गद्यकाव्यच! ढगांची विविधता वर्णन करताना ते म्हणतात : "...कधी काळेकुट्ट गडगडाटी हास्य करणारे कुंभकर्णी, घटोत्कची ढग, कधी पृथ्वीच्या पाठीवर निष्ठुरपणे विजेचे आसूड ओढणारे विक्राळ ढग तर कधी ससशासारखे धुप्प पांढऱ्या रंगाचे छोटे छोटे दुलदुलीत ढग."

अशा पार्श्वभूमीवर "कधी बुलाकांची शुभ्र तोरणमाळ अंबरात सरकत जायची तर कधी कामदेवाचे वाहन असलेले पोपट आपले पाचूचे पंख पालवीत थव्याने भुर्रकन उडत असायचे.'

नील नभातील यक्ष-गंधर्वांचे आणि त्यांच्या सहचारिणींचे वर्णन करताना त्याना 'मेघदूता'तील वर्णने आठवतात. अजिंठ्याची लेणी व कालिदासाचे वाङ्मय यातील अक्षरत्वामध्ये त्यानी शोधलेले समानधर्मेपण विलोभनीय आहे.

"चिंतनाचा आनंद हा स्वायत्त, स्वातंत्र अनुभव असतो" असे ते म्हणतात. चार पुरुषार्थांपैकी काम या प्रवृत्तीविषयीही आपले विचार मोकळेपणाने व्यक्त करतात : "...कामप्रवृत्ती जशी आदिम आहे, तशी ती करुणी आहे आणि सार्वत्रिकही आहे... विश्वाच्या अखंडत्वासाठी अपरिहार्य ठरलेली अशी ती वासना होय. ती जर नसेल तर विश्वोत्पत्तीची प्रक्रिया सुरूप झाली नसती."

नानासाहेब गोरे साहित्य, संस्कृती, शिल्प, चित्रकला यात रमतात. पण भारतात व अन्यत्र चाललेल्या घटनांनी त्यांचे मन संत्रस्त होते, अस्वस्थ होते. त्याविषयी आपल्या प्रांजळ प्रतिक्रिया त्यानी नोंदविल्या आहेत. अनेक घटनांचा मागोवा घेत घेत ते म्हणतात : "लोकशाहीची मूल्ये सजीव सहतात, बळकट होतात ती निर्भय वातावरणात."

पोपना उद्देशून अमेरिकन ज्युईश काँग्रेसतर्फे जे जाहीर पत्रक प्रसिद्ध करण्यात आले त्यातील निवडक भाग या डायरीत नोंदविलेला आहे.

"ज्यानी ही अधम कृत्ये केली त्यांच्या मुलाबाळांवर राग धरण्याचे कारण नाही. पण गुन्हेगारांचीसुद्धा आठवण ठेवायची नाही का? अपकृत्ये आणि दुराचार घडत असताना जनतेने मौन राखले की त्या मौनाचे रूपांतर पुढे बेपर्वाईत होते आणि जनता पर्व करीनाशी झाली की, तिची त्या अपकृत्याना संमती आहे, असे ठरून लक्ष दशलक्ष लोकांचा संहार होऊ शकतो.'

शेवटी ते उद्गारतात : "...आजचे भारतीय जनतेचे मौन विशेषत: सुशिक्षितांचे मौन मला म्हणूनच सचित करते."
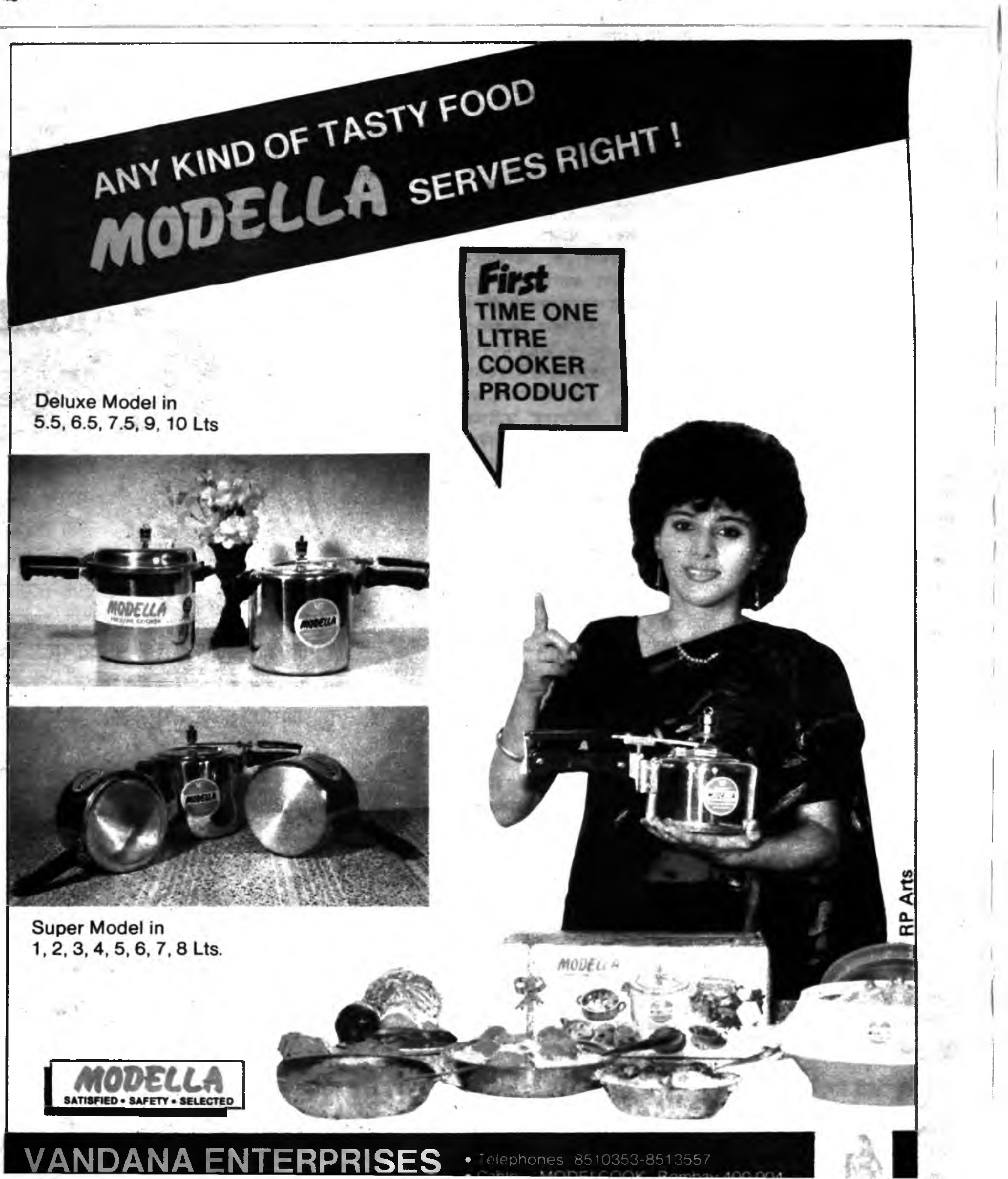
कालच्या युवापिढीचे नेतृत्व नानासाहेब गोरे, एस. एम. जोशी यासारख्या नेत्यांनी केले. आजच्या युवापिढीला देण्यासारखे विचारधन त्यांच्याकडे आहे. नानासाहेब गोरे लेखनरूपाने ते आजही देत आहेत, ही समाधानाची बाब आहे.